

AMER MASLO\*  
(Sarajevo)

## NAJEZDE SKAKAVACA U KASNOOSMANSKOJ HERCEGOVINI (1866–1878)

*U znak sjećanja na moju nanu Esmu – Hatu Šehović (1950–2025)*

### *Abstrakt*

U periodu od 1866. do 1878. godine na području Bosanskog vilajeta u tri navrata su zabilježene najezde skakavaca. Kroz ovaj rad, na osnovu sačuvane građe, predstavljeni su i analizirani slučajevi iz okoline Mostara 1866, 1873. i 1878. godine. Uz duži uvod, u koji su uključeni podaci o problemima s najezdama skakavaca u drugim dijelovima Osmanskog Carstva i svijeta općenito, u radu se nastojalo na osnovu dostupne izvorne građe odgovoriti na pitanja vezana za uzroke, učestalost, reakciju i posljedice ove prirodne nepogode u Bosanskom vilajetu.

*Ključne riječi:* skakavci, Osmansko Carstvo, Bosanski vilajet, Hercegovački sandžak, Mostar, Bišće polje

### UVOD

Skakavci su insekti iz reda ravnokрилаша čija se rasprostranjenost bilježi širom svijeta. Onoga trenutka kada počnu djelovati kolektivno i formirati velika jata, oni potencijalno počinju predstavljati opasnost za poljoprivredne i prirodne ekosisteme regija u kojima se pojavljuju. Uzroci koji dovode do najezde skakavaca su povezani sa ekološkim i klimatskim

---

\* Amer Maslo, viši stručni saradnik, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, e-mail: amermaslo9@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5134-6322

faktorima. Naježdama doprinose ekstremne poplave i suše koje pogađaju razmnožavanju skakavaca, ali i ljudski faktor koji se ogleda prije svega u demografskim promjenama i prekomjernoj deforestaciji.<sup>1</sup> Iako se najeзде skakavaca u okvirima historiografskih istraživanja nalaze na marginama, ovoj temi potrebno je posvetiti ozbiljnu pažnju s obzirom na to da su najeзде skakavaca imale ozbiljnu refleksiju na život pojedinca i kolektiva u prošlosti. One veće su dovodile do humanitarnih kriza pošto bi najeзде pokrenula čitav lanac dešavanja. Nakon što jata skakavaca u onim ekstremnim situacijama opustoše usjeve, mogu se pojaviti poremećaji na tržištu hrane i može doći do pojave gladi. Posljedično su se dešavala i migracijska kretanja. Treba uzeti u obzir i da je vizuelni doživljaj ove prirodne katastrofe kod ljudi mogao biti zastrašujući. Iako se neće detaljno ulaziti u religijski segment, vrlo bitno je spomenuti da monoteističke religije u svojim svetim knjigama sadrže uznemirujuća spominjanja skakavaca vezana uz Božiju kaznu i opomenu.<sup>2</sup> Zbog toga ne iznenađuje prisutan tradicionalistički odnos prema ovom problemu u nekim društvima koja su kroz prošlost bila izravno pogođena prirodnom katastrofom ovog tipa.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> O skakavcima i razlozima njihovih naježdi napisane su brojne knjige i naučni radovi. Između ostalog, vidjeti: Boris Uvarov, *Grasshoppers and Locusts: A Handbook of General Acridology*, vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, 1966, vol. 2, Centre for Overseas Pest Research, London, 1977.; Keith Cressman, "Desert Locust" u: *Biological and Environmental Hazards, Risks, and Disasters*, ur. Ramesh Sivanpillai, Elsevier, Amsterdam, Boston, Heidelberg, London, New York, Oxford, Paris, San Diego, San Francisco, Singapore, Sydney, Tokyo, 2016., 87-105.

<sup>2</sup> U kontekstu kazne za faraonov narod u Kur'anu je navedeno: *Zato smo Mi na njih slali i poplave, i skakavce, i krpelje, i žabe, i krv – sve jasna znamenja, ali su se oni oholili, narod zlikovački su bili.* (Kur'an, 7:133, korišten prevod Besima Korkuta), dok Knjiga izlaska donosi sljedeći tekst: *GOSPOD reče Mojsiju: 'Pruži ruku na Egipat za pozvati skakavce: nek se podignu iznad zemlje egipatske! Nek pojedu svu travu na zemlji, sve što je tuča ostavila.'* (Izlazak, 10:12, korišten prevod Tomislava Dretara) *Mojsije pruži svoj štap na zemlju Egipat, a GOSPOD usmjeri jedan vjetar na zemlju, cijelog onog dana i čitavu noć. Dođe jutro: vjetar istočnjak je bio donio skakavce.* (Izlazak, 10:13) *Skakavci se digoše iznad sve zemlje egipatske i zaposjedoše svu njenu teritoriju: jedna takva masa skakavaca nikad nije bila viđena ni prije ni poslije.* (Izlazak, 10:14) *Oni prekriše zemlju i tako ju zamračiše. Oni pojedoše svu travu na zemlji i sve plodove na stablima preostale poslije tuče. Ne ostade ništa zeleno na drveću i na livadama u cijeloj zemlji Egipat.* (Izlazak, 10:15). Uporediti: Ümmügülsüm Candeğer, "Locust problem in the Ottoman State in World War One", *International Journal of Human Sciences*, 13-1, 2016., 2128.

<sup>3</sup> Prilikom najeзде skakavaca za vrijeme Prvog svjetskog rata u Palestini, Siriji i Libanu jedan od lokalaca je prišao onima koji su pokušavali na različite načine

Kroz 19. stoljeće zabilježene su brojne najezde skakavaca različitog intenziteta i u različitim geografskim sredinama. Sjeverna Amerika,<sup>4</sup> Buharski emirat<sup>5</sup> i Indija<sup>6</sup> su samo neka od mjesta u kojima se vodi-

---

da se bore protiv skakavaca i rekao im: *All this is no use; go home and rest; you can do nothing. They are Allah's army*. Vidjeti: Stefanie Wichhart, "The 1915 Locust Plague in Palestine", *Jerusalem Quarterly*, 56-57, 2014., 34; Također, u Buharskom emiratu lokalno stanovništvo oslonjeno na tradicionalne načine borbe protiv najezdi skakavaca, između ostaloga, koristilo je različite hamajlije i amulete koje su stavljali u zemlju i time su molili Boga da ih zaštiti od skakavaca i podari im beričet. Vidjeti: Jeanine Elif Dağyeli, "The Fight Against Heaven-Sent Insects: Dealing with Locust Plagues in the Emirate of Bukhara", *Environment and History*, 26-1, 2020., 96; U prvim stoljećima osmanske vlasti susretala su se i mišljenja da skakavce ne treba uništavati jer se na taj način suprotstavlja Božijim odredbama. Vidjeti: Gilles Veinstein, "Sur les sauterelles à Chypre, en Thrace et en Macédoine à l'époque ottomane" u: *Festschrift für Andreas Tietze*, ur. Ingeborg Baldauf, Suraiya Faruqi i Rudolf Veselý, Enigma Corporation, Prague, 1994., 212-213. Navedeni primjeri su dobar pokazatelj na koji način je religija oblikovala percepciju skakavaca i kako je utjecala na način borbe protiv njih.

<sup>4</sup> U literaturi je svakako dominantno mjesto zauzela najezda skakavaca u ljeto 1874. godine u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi. Neke od karakteristika ovih najezdi koje su potvrdila recentna istraživanja teme jesu veća vjerovatnoća migracija u kasnijem periodu kod poljoprivrednika iz onih krajeva koji su bili pogođeni najezdom i određene promjene u obrascima uzgoja. Aurélie Gillen, Eric Strobl, Luisito Bertinelli, "Gillen, Aurelie and Strobl, Eric and Bertinelli, Luisito, Bugged Out: Locust Plagues, Migration, and Adaptation in 19th Century US" (February 21, 2025). Dostupno na: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=5148153> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5148153>, stranica članka 41.

<sup>5</sup> Tokom 19. stoljeća ozbiljan problem sa najezdama skakavaca bio je prisutan i na području Buharskog emirata (područje današnjeg Uzbekistana) i Indije. Jeanine Elif Dağyeli u svome članku o najezdama skakavaca u Buharskom emiratu se osvrnula na utjecaj korištenja zemljišta, ratove i druge okolnosti, poput uništavanja prirodnih predatora, koje su pogodovala razmnožavanju skakavaca. Također, u ovom članku je ukazano na različit pogled na ovu prirodnu katastrofu i na pristup u borbi protiv nje kod tradicionalnog lokalnog stanovništva i ruske kolonijalne uprave prema pitanju korištenja pesticida krajem 19. i početkom 20. stoljeća. J. E. Dağyeli, "The Fight Against Heaven-Sent Insects", 79-104 (posebno obratiti pažnju na stranice 82, 90-91 i 94-103).

<sup>6</sup> Mike Davis je u svome istraživanju pokazao na koji način su prirodne katastrofe, među kojima su bile i najezde skakavaca, uz političku situaciju, imale utjecaj na veliku glad u Indiji u periodu od 1876. do 1878. godine, a koja je u konačnici uzrokovala smrt više miliona ljudi. Mike Davis, *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World*, Verso, London, New York, 2002., 49-50.

la borba protiv skakavaca.<sup>7</sup> Problemi vezani uz skakavce nisu zaobišli ni Osmansko Carstvo kroz njegovu historiju, uključujući i 19. stoljeće. Pojava ove prirodne katastrofe ne iznenađuje s obzirom na to da je riječ o Carstvu koje se teritorijalno prostiralo na tri kontinenta i čiju je ekonomsku osnovu činila agrarna proizvodnja. Najozbiljnije najeзде u Osmanskom Carstvu i njegovom neposrednom susjedstvu u 19. stoljeću dešavale su se u azijskim područjima. Ovom prirodnom katastrofom su najčešće bila pogođena područja Arapskog poluotoka, Sirije, Palestine i Iraka.<sup>8</sup> Ipak, po svojoj razornosti i historijskoj pozadini najznačajnije mjesto u kasnoosmanskom periodu zauzima najeзде skakavaca koja je dijelove Osmanskog Carstva pogodila 1915. i 1916. godine. Tada su ugrožena područja bila Palestina, Sirija i Liban. Tom prilikom Prvi svjetski rat i najeзде skakavaca u kombinaciji su uzrokovali nedostatak hrane

<sup>7</sup> Iako su najeзде skakavaca u Evropi (u neosmanskim krajevima) u 19. stoljeću bile rijetkost, to ne znači da se evropski kontinent u ranijim stoljećima nije intenzivnije susretao s ovim problemom. O naježdama skakavaca na području današnjih Italije, Češke Republike, Slovačke, Mađarske, Poljske, Njemačke, Austrije i drugih krajeva Evrope u srednjem i novom vijeku vidjeti: Dario Camuffo i Silvia Enzi, "Locust Invasions and Climatic Factors from the Middle Ages to 1800", *Theoretical and Applied Climatology*, 43, 1991., 43-73; Bernd Herrmann i Jana Sprenger, "Das landesverderbliche Übel der Sprengsel in den brandenburgischen Gemarkungen – Heuschreckenkalamitäten im 18. Jahrhundert", u: *Katastrophen machen Geschichte: Umweltgeschichtliche Prozesse im Spannungsfeld von Ressourcennutzung und Extremereignis*, ur. Patrick Masius, Jana Sprenger, Eva Mackowiak, Universitätsverlag Göttingen, Göttingen, 2010., 79-118; Christian Rohr, "Zur Wahrnehmung, Deutung und Bewältigung von Heuschreckenplagen in Mitteleuropa im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit", u: *Umweltgeschichte in globaler Perspektive: Vortragsreihe des Historischen Seminars der Universität Erfurt im Sommersemester 2010*, ur. Thoralf Klein, Reiner Prass, Susanne Rau, Lars Schladitz, Universität Erfurt – Philosophische Fakultät, Erfurt, 2010., 1-34; Rudolf Brázdil et al., "Past locust outbreaks in the Czech Lands: do they indicate particular climatic patterns?", *Theoretical and Applied Climatology*, 116, 2014., 343-357; Jana Sprenger, "An Ocean of Locusts – The Perception and Control of Insect Pests in Prussian Brandenburg (1700–1850)", *Environment and History*, 21-4, 2015., 513-535.

<sup>8</sup> Kada se govori o naježdama skakavaca na području Bliskog istoka, korisno je uputiti na knjigu Samuela Dolbeea koji je s fokusom na provinciju Jazira promatrao diskurzivnu i praktičnu povezanost skakavaca i nomadskog stanovništva (konkretno pleme Shammar), te njihov utjecaj na granice, Carstvo i životnu sredinu na Bliskom istoku u drugoj polovini 19. stoljeća i prvoj polovini 20. stoljeća. Vidjeti: Samuel Dolbee, *Locusts of Power: Borders, Empire, and Environment in the Modern Middle East*, Cambridge University Press, Cambridge, 2023.

i glad, a posljedično uništavanje poljoprivrede, finansijsku krizu, epidemije i smrtno slučajeve.<sup>9</sup>

Pored navedenih područja, najeзде skakavaca bile su prisutne u Anadoliji i na Kipru, te u nešto manjem obimu na Balkanu, tako da se s pravom može reći da je riječ o prirodnoj nepogodi koja je osmanskoj administraciji zadavala probleme na gotovo svim stranama Carstva. Najcjelovitiji prikaz najeзде skakavaca u drugoj polovini 19. stoljeća u zapadnoj Anadoliji ponudio je Ertan Gokmen. Ovaj autor je na osnovu arhivskih izvora i štampe detektirao značajnije najeзде u periodu od 1850. do 1915. godine u azijskom dijelu današnje Turske analizirajući preventivne mjere, odgovore vlasti na krize uzrokovane ovom nepogodom i posljedice iste.<sup>10</sup> U turskoj historiografiji napisano je također nekoliko studija koje tematiziraju najeзде skakavaca u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća na primjerima pokrajina Mardin i Diyarbakır u jugoistočnom dijelu današnje Turske,<sup>11</sup> pokrajine Konya u centralnoj Anadoliji<sup>12</sup> te u Izmitu

<sup>9</sup> O najeздama skakavaca na ovim područjima 1915. i 1916. godine, borbi državnog sistema i različitim vrstama posljedica više informacija vidjeti kod: S. Wichhart, "The 1915 Locust Plague in Palestine", 29-39; Zachary J. Foster, "The 1915 Locust Attack in Syria and Palestine and its Role in the Famine During the First World War", *Middle Eastern Studies*, 51-3, 2015., 370-394. Zachary J. Foster ukazuje da su najeзде skakavaca u istraživanjima gladi u Siriji tokom Prvog svjetskog rata nepravedno marginalizirane, te da je utjecaj ove pojave na glad i smrtno ishode puno značajniji nego što su to istraživanja teme gladi na ovom području ranije prikazivala. Proučavanjem skakavaca u Osmanskom Carstvu za vrijeme Prvog svjetskog rata bavili su se i Ümmügülsüm Candeğer i Remzi Çavuş koji su u svojim istraživanjima više pažnje posvetili području Anadolije i propisima koji su donošeni u vezi sa skakavcima neposredno pred rat, tokom rata i nakon rata. Ümmügülsüm Candeğer, "Locust problem in the Ottoman State in World War One", 2125-2134; Remzi Çavuş, "Osmanlı Devleti'nde Çekirgelere Karşı Mücadele (1908-1918)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XVIII/2, 2017., 59-76. Vidjeti i: Serap Taştekin, "Osmanlı Devleti'nin Çekirge Afeti ile Mücadelesinde Bir İşgücü Olarak Amele Taburları", *Afet ve Risk Dergisi*, 6-1, 2023., 257-272.

<sup>10</sup> Ertan Gökmen, "Batı Anadolu'da çekirge felâketi (1850-1915)", *Belleten*, 74-269, 2010., 127-180.

<sup>11</sup> Hakan Asan, "Diyarbakır Vilayeti'nde Meydana Gelen Çekirge Afetleri (1886-1919)", *History Studies: International Journal of History*, 9-4, 2017., 1-18; Edip Bukarlı, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çekirge İstilaları: Mardin Örneği", *Niğde Ömer. Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2-2, 2020., 81-90;

<sup>12</sup> Ali Rıza Gönüllü, "Konya Vilayeti'nde Meydana Gelen Çekirge İstilaları (1866-1917)", *Tarihin Peşinde*, 4-8, 2012, 1-41.

na sjeverozapadu današnje Turske.<sup>13</sup> Svi nabrojani radovi sadržajno su koncentrirani na predstavljanje najeзде skakavaca, osvrst na reakciju nadležnih struktura, te na analizu posljedica koje su dolazile s najezdom. Dva pionirska historiografska rada koja uključuju istraživanje najeзде skakavaca na Kipru, ali i u Osmanskom Carstvu općenito, napisali su Ronald Jennings i Gilles Veinstein. Dok se Jennings fokusirao samo na Kipar,<sup>14</sup> Veinstein je ponudio i nekoliko podataka o najeздama u Makedoniji i Trakiji.<sup>15</sup> Oba autora su nastojala istaći neopravdanost tvrdnji u literaturi da Osmansko Carstvo nije poduzimalo odgovarajuće akcije protiv uništavanja skakavaca i da su se previše oslanjali na religijski aspekt ove pojave. Oni su pažnju posvetili percepcijama i doživljaju ove prirodne nepogode te borbi protiv skakavaca iz perspektive ljudi koji su je doživjeli. U nekoliko recentnijih istraživanja također su tematizirane najeзде skakavaca na Kipru.<sup>16</sup>

Prirodne katastrofe, uključujući i najeзде skakavaca, imale su značajan utjecaj u svakodnevnom životu Carstva. Samostalno, više njih u isto ili približno vrijeme, te u kombinaciji s ratovima, negativno su se reflektirali na ekonomiju i izazivali različite vrste kriza.<sup>17</sup> Područje Bosanskog ejaleta/vilajeta zahvaljujući svome geografskom položaju izbjeglo je razarajuće prirodne katastrofe. Međutim, to ne znači da stanovništvo ovog kraja nije imalo ozbiljnije susrete sa prirodnim nepogodama.

<sup>13</sup> Serkan Yazıcı, "İzmit Sancağı'nda Çekirge Afetleri (1891-1914)", u: *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, II, ur. Haluk Selvi et al., Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 2016., 849-858.

<sup>14</sup> R. Jennings prati najeзде skakavaca na Kipru od 12. do 20. stoljeća, uključujući osmanski period uprave od 1571. do 1878. godine. Ronald C. Jennings, "The Locust Problem in Cyprus", *Bulletin of SOAS*, 51-2, 1988. 289-304.

<sup>15</sup> G. Veinstein, "Sur les sauterelles à Chypre, en Thrace et en Macédoine à l'époque ottomane", 218-223.

<sup>16</sup> Mehmet Yavuz Erler, "Kıbrıs'ta Çekirge İstilasları (1845-1869)", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 10-1, 2002., 195-204; İhsan Seddar Kaynar, "Kıbrıs'ın Çekirge Sorunu ve İktisadi Felaketi (1878-1930)", *Kebikeç*, 46, 2018., 121-154; Suha Oğuz Baytimur, "The Locust Invasions in the Island of Cyprus and Its Social and Economic Affects (1750-1840)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 2022., 259-273.

<sup>17</sup> O utjecaju prirodnih katastrofa na različite segmente života kroz historiju Osmanskog Carstva vidjeti: Yaron Ayalon, *Natural Disasters in the Ottoman Empire: Plague, Famine and Other Misfortunes*, Cambridge University Press, New York, 2015.

Kroz ovaj rad bit će predstavljeni podaci o problemima stanovništva Hercegovačkog sandžaka u vezi sa skakavcima 1866, 1873. i 1878. godine.<sup>18</sup> Riječ je o neistraženoj temi u bosanskohercegovačkoj historiografiji, a kao glavna izvorna podloga koristit će arhivska građa, memoarska građa i štampa. Cilj rada je na osnovu dostupne izvorne građe pokušati dati odgovore na pitanja u kojim su se dijelovima Bosanskog vilajeta najeзде dešavale i koji je uzrok tome, da li se može pratiti reakcija lokalnih vlasti u ovim slučajevima, kakve su bile posljedice ovih najeзде te koje su sličnosti s drugim krajevima Osmanskog Carstva i susjednih područja u kojima su se najeзде javljale.

### NAJEZDA SKAKAVACA 1866. GODINE

U Sarajevu je 1910. godine objavljena knjiga “Memoari sa Balkana (1858–1878)” Martina Gjurgjevića (1845–1913) iz Stoca.<sup>19</sup> Gjurgjević, kao službenik i poliglota, bio je dobro upućen u dešavanja u Bosanskom ejaletu/vilajetu u njegovim posljednjim godinama postojanja, a kao domaći čovjek dobro je poznao područje ove pokrajine te susjednih oblasti i zemalja. S te strane memoarska građa o turbulentnom periodu koji uključuje brojna previranja, ustanak i okupaciju predstavlja izuzetno vrijedan zapis jednog od savremenika tih dešavanja. Međutim, memoarska i građa sličnog tipa čitateljima vrlo često donosi i drugu vrstu podataka vezanu za izazove s kojima se susretalo stanovništvo, a da to nisu nužno problemi političke prirode. Upravo jedan takav opis će biti tematiziran u ovome radu.

Gjurgjević se 1866. godine vratio iz Dubrovnika u Mostar. U memoarima prenosi svoj susret sa smrtnim kaznama te opisuje načine na koji su se izvršavale i razloge zbog kojih je dolazilo do takvih presuda.<sup>20</sup> Zatim je pisao o problemima koje je lokalno stanovništvo imalo sa Hadži Derviš–begom Rizvanbegovićem Stočevićem, njegovim ljudima i surovim metodama koje je sprovodio, na što ga je motivirao prolazak pored Hadži–begove kule na Utovu.<sup>21</sup> Određenu pažnju je posvetio opisivanju

<sup>18</sup> Potrebno je naglasiti da u sklopu ovog istraživanja podaci o najeздama skakavaca tokom drugih godina u Bosanskom vilajetu nisu pronađeni, što ne isključuje mogućnost njihovog postojanja.

<sup>19</sup> Martin Gjurgjević, *Memoari sa Balkana*, Naklada samoga pisca, Sarajevo, 1910.

<sup>20</sup> Ibid., 13–16.

<sup>21</sup> Ibid., 16–18.

načina na koji je dobio službu zahvaljujući Topal Osman Šerif-paši prilikom njegove posjete Mostaru.<sup>22</sup> Na kraju drugog poglavlja, u kojem se autor prisjetio godine svoga povratka u Bosanski vilajet, ukratko se osvrnuo na najeđu skakavaca i izložbu u Parizu koju je pohodio sultan Abdulaziz sa svojom velikom svitom, što se negativno odrazilo na plate činovnika.<sup>23</sup> Za temu ovog rada bitan je opis najeзде skakavaca za koju je Gjurgjević napisao sljedeće:

One godine bijahu u Hercegovinu navalili skakavci jatimice kao oblaci. Harali su nemilice sve doline i usjeve kao u Africi. Znalo se je, da ti skakavci obično ne žive u Hercegovini, jer ih prije nije bilo, ali se ipak nije znalo, odakle su, tolika sila, doletjeli i pritisluli Bišćepolje od Bune do Mostara. Našid-paša odredi hajku na skakavce, a na čelu hajke bijaše glavom taj paša. Malo i veliko, iz okolišnih sela i gragjani iz Mostara, bijahu se u rano jutro sakupili na Buni. Najprvo su bili iskopali jarke na više mjesta po Bišću, razapeli ponjave i čilime sa sohama i s gornju stranu jaraka, pa su onda počam od Bune gonili skakavce granjem pred sobom, od jarka do jarka sve do Mostara. Skakavci bi leteći udarali na ponjave i čilime, te bi pali u jarke, a svijet bi prihvatio za lopate, te bi ih zemljom u jarcima zatrpao na toware. Tako na sreću za dva dana uništiše skakavce; a dabome na polju su već bili učinili veliku štetu.<sup>24</sup>

Opis najeзде skakavaca Martina Gjurgjevića donosi nekoliko bitnih podataka. Prva stvar koju je moguće primijetiti iz Gjurgjevićevog teksta jest da u bliskoj prošlosti stanovništvo Hercegovine nije imalo ozbiljnijih problema s ovom pojavom koji bi izazvali zajedničku akciju usmjerenu na uništavanje skakavaca.<sup>25</sup> Da je takva pojava bila češća, Gjurgjević bi preko starijih ljudi u svome okruženju bio upoznat s njome. Također, najeзде skakavaca su očito bile pojava koja je iz ugla hercegovačkog čovjeka bila karakteristična za afričke predjele i nije predstavljala nešto uobičajeno za Bosanski vilajet.<sup>26</sup> Autor memoara je detaljno opisao i područje na kojem se najeđa dogodila, pa je tako napisao da su oni *pritisluli Bišćepolje od Bune do Mostara*.<sup>27</sup> Razlozi zbog kojeg se najeđa dogodila u ovom području, a ne u drugim područjima vilajeta, najvećim

<sup>22</sup> Ibid., 19-20.

<sup>23</sup> Ibid., 20-21.

<sup>24</sup> Ibid., 20; Zahvaljujem se gospodinu Smailu Špagi, uredniku portala cidom.org na kojem su arhivirane brojne vijesti iz historije Mostara i preko kojeg sam se prvi put susreo s informacijom o najeđi skakavaca u mostarskoj regiji 1866. godine.

<sup>25</sup> Ibid., 20.

<sup>26</sup> Ibid.

<sup>27</sup> Ibid.

dijelom su geografske i klimatske prirode. U geografskom smislu područje koje je naveo Gjurgjević ima i predjele višeg reljefa, ali njegovi nizinski predjeli koji se nalaze uz rijeku čine idealno tlo za najezde in-sekata. Postavlja se pitanje šta je ovo područje činilo pogodnim za ovakvu vrstu prirodne nepogode? To su svakako submediteranska klima (visoke temperature, sušni periodi ljeti i prisutna vlaga), ali i klimatske promjene praćene procesima modernizacije u Osmanskom Carstvu koje su zasigurno imale utjecaja na sve češću pojavu skakavaca u različitim dijelovima Carstva.

Ipak, Gjurgjević pred istraživača stavlja problem tačne datacije. On najezdu skakavaca smješta hronološki u događaje koji su se desili 1866. godine, i to na posljednjem mjestu, naznačivši to s *One godine*, da bi već u narednom pasusu prešao na dešavanja iz 1867. godine. U takvoj konstrukciji se ostalo bez tačnog datiranja dana ili barem mjeseca u godini u kojem se najezda dogodila. S obzirom na klimatske uslove, s pravom je moguće pretpostaviti da se ova najezda desila u ljetnim mjesecima 1866. godine. Tome bi u prilog išla suša u gotovo čitavom Bosanskom vilajetu 1866. godine,<sup>28</sup> a u hercegovačkim kadilucima posebno izražena u julu, u kojem nije bilo kišnih perioda.<sup>29</sup> Pogodnu okolnost za najezdu skakavaca u Mostaru i okolini činila je izmjena kišnih perioda, zabilježenih krajem juna i u augustu, sa sušom.<sup>30</sup>

<sup>28</sup> U izvještajima su ostale zabilježene vijesti o suši u Sarajevskom, Bihaćkom i Hercegovačkom sandžaku koja je značajno utjecala na usjeve. Konkretno, na primjeru kadiluka Ljubuški u Hercegovini poznato je da je više sedmica trajala suša koja je ozbiljno prijetila usjevima, ali da su padavine krajem augusta spriječile veću štetu. *Bosna*, broj 12, Rebuje-Ahir 2. godine 1283, Ponedjeljak 1. i 13. Avgust 1866. godine; *Bosna*, broj 16, Rebuje-Ahir 30. godine 1283, Ponedjeljak 29. Avgust i 10. Septembar 1866. godine. Narod je bio izuzetno uplašen zbog suše, jer je sredinom jula izgledalo da će u nekim dijelovima Bosanskog vilajeta ova pojava treću godinu zaredom imati negativan utjecaj na usjeve. To se najbolje vidi iz dostupnih izvještaja iz Banje Luke i Nove Varoši. *Bosanski Vjestnik*, broj 15, 16. Julija 1866. godine. Padavine krajem augusta 1866. godine spominje Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkīt, s tim da on navodi da je tuča koja je tada padala naštetila usjevima. Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkīt, *Povijest Bosne*, 2, El-Kalem, Sarajevo, 1999., 1124.

<sup>29</sup> *Bosna*, broj 19, Eljur (Eylül) 19. godine 1283, Ponedjeljak 19. Septembar i 1. Oktobar 1866. godine.

<sup>30</sup> U izvještaju iz druge polovine septembra 1866. godine navedeno je da je u svim hercegovačkim kadilucima bilo dovoljno kiša koje su doprinijele dobrom i izdašnom ljetinom, osim što je suša oštetila proju, krompir i duhan. *Bosna*, broj 19, Eljur (Eylül) 19. godine 1283, Ponedjeljak 19. Septembar i 1. Oktobar 1866. godine.

Gjurgjević je napisao i da se ne zna odakle je tolika sila skakavaca doletjela. O kretnji skakavaca i njihovom putu do mostarske regije je teško govoriti.<sup>31</sup> Ono što se može tvrditi jest da nije bila riječ o skakavicima koji su se izlegli na tom mjestu, jer nije zabilježeno njihovo veće prisustvo u godinama prije 1866. godine. Ne treba zanemariti podatak da su krajem maja 1866. godine Bosanski vilajet, ali i cjelokupan region (Mađarska, Slavonija, Dalmacija i Srbija), bili pogođeni jakim mrazom koji bi na jaja skakavaca i mlade skakavce, da su u većoj mjeri postojali, mogao utjecati destruktivno.<sup>32</sup>

Gjurgjević je detaljno opisao i način na koji je vođena borba protiv ove pojave. Ono što je bio očekivan korak jest hajka, naređena od strane vlasti.<sup>33</sup> Hajka je označavala lov, odnosno potjeru u kojoj su se vlasti i stanovništvo organizirano angažirali kako bi eliminirali životinje koje su im činile štetu ili ih u većoj mjeri ugrožavale na bilo koji način.<sup>34</sup> Osim što je doprinosila istrebljenju životinja, svakom uspješno realiziranom hajkom vlasti su dokazivale sposobnost da uspješno mobiliziraju i kontroliraju lokalno stanovništvo, dok su podanici učešćem dokazivali lojalnost. U procesu eliminacije skakavaca u mostarskoj regiji 1866.

<sup>31</sup> U 1866. godini zabilježene su najeзде skakavaca i u drugim geografskim krajevima, kao što su Konya i Burdur, Alžir (period od 1866. do 1875. godine je period učestalih najeзде skakavaca u Alžiru), Alep, Kipar i Sjedinjene Američke Države. Vidjeti: A. R. Gönüllü, "Konya Vilayeti'nde Meydana Gelen Çekirge İstilaları (1866-1917)", 6-7, 13; Antonio Buj, "International Experimentation and Control of the Locust Plague: Africa in the First Half of the 20<sup>th</sup> Century", u: *Nature et Environnement*, vol. 3, ur. Yvon Chatelin et Christophe Bonneuil, ORSTOM Éd., Paris, 1995., 96; S. Dolbee, *Locusts of Power*, 47; M. Y. Erler, "Kıbrıs'ta Çekirge İstilası", 198; Wiley Britton, "The Grasshopper Plague of 1866 in Kansas", *The Scientific Monthly*, vol. 25, no. 6, 1927., 540-545.

<sup>32</sup> *Bosna*, broj 2, Muharem 20. godine 1283, Ponedjeljak 23. Maja i 4. Junija 1866. godine.

<sup>33</sup> M. Gjurgjević, *Memoari sa Balkana*, 20.

<sup>34</sup> U Bosanskom vilajetu se u više navrata organizirala "hajka na zvjerad". Primjera radi, krajem 1866. godine naredbom valije otpočela je "hajka na zvjerad", tj. na divlje životinje koje su predstavljale opasnost za domaće životinje i na taj način ugrožavale egzistenciju domaćinstava. Tom prilikom u Čajničkom kadiluku ubijena su tri vuka i pet medvjeda, u Visočkom kadiluku je ubijeno mnogo životinja i istaknuto je da je mudir ubio jednog vuka, dok je u Konjičkom kadiluku nastradalo šest vukova i jedan medvjed. Vidjeti: *Bosna*, broj 36, Đanun-Sani 16. godine 1283, ponedjeljak 16. i 28. januara 1867. godine. Tokom iste hajke u Novopazarskom sandžaku ubijeno je devet vukova i 35 divljih svinja, a u Banjalučkom sandžaku ubijeno je 27 vukova i tri lisice. Vidjeti: *Bosna*, broj 40, Šubat 13. godine 1283, Ponedjeljak 13. i 25. Februara 1867. godine.

godine upotrebljavala se jedna od poznatih metoda koja je podrazumijevala korištenje različitih tkanina (Gjurgjević je naveo ćilime i ponjave) koje su sužavale prostor za kretanje skakavaca i usmjeravale ih prema ranije iskopanim rupama, nakon čega bi uslijedilo njihovo zakopavanje.<sup>35</sup> Ovakav način borbe protiv skakavaca bio je uspješan, posebno u krajevima Carstva u kojima najezde nisu bile u velikoj mjeri razorne. Ukoliko se sudi prema Gjurgjevićevim riječima, učinkovitost metode je zasvjedočena i 1866. godine u Bosanskom vilajetu kada je problem riješen kroz dva dana.<sup>36</sup> Ova metoda, koja se u literaturi često naziva “metoda zavjesa i zamki”, posebno je razvijana 60-ih godina prilikom najezdi skakavaca na Kipru i doprinosila je manjem broju skakavaca u posljednjim godinama osmanske vlasti na Kipru.<sup>37</sup> Njen uspjeh je zabilježen i u drugim krajevima Osmanskog Carstva.<sup>38</sup>

Nakon svake prirodne nepogode, glavno pitanje koje se postavlja jest kolika je i kakva je šteta koja je načinjena. Gjurgjević konstatira da su polja od ove najezde pretrpjela veliku štetu, što je u ovakvim prilikama neizbježno. Međutim, drugi prezentirani izvori svjedoče da se ta šteta teško može porediti sa štetom zabilježenom u drugim krajevima Carstva koji su tokom druge polovine 19. stoljeća i prve dvije decenije 20. stoljeća bili teško pogođeni najezdama skakavaca. Razlog tome je što najezda nije imala naročit utjecaj na ljetinu i nije izazvala glad.<sup>39</sup> Očito intenzitet ove najezde nije bio u potpunosti razarajući, što potvrđuje vijest da je problem riješen kroz samo dva dana, ali je sa druge strane ova pojava za lokalno stanovništvo nenaviknuto na nju predstavljala faktor iznenađenja.<sup>40</sup> Tokom 1866. godine u Bosanskom vilajetu su zabilježene

<sup>35</sup> M. Gjurgjević, *Memoari sa Balkana*, 20.

<sup>36</sup> Ibid.

<sup>37</sup> R. C. Jennings, “The Locust Problem in Cyprus”, 302-304; İ. S. Kaynar, “Kıbrıs’ın Çekirge Sorunu ve İktisadi Felaketi (1878-1930)”, 123-124; S. O. Baytimur, “The Locust Invasions in the Island of Cyprus”, 265-266.

<sup>38</sup> Korištenje ovakve metode se spominje i u drugim krajevima. Vidjeti: H. Asan, “Diyarbakır Vilayeti’nde Meydana Gelen Çekirge Afetleri (1886-1919)”, 8; E. Bukarlı, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Çekirge İstilaları: Mardin Örneği”, 88. O metodama u borbi protiv skakavaca u Osmanskom Carstvu na primjeru zapadne Anadolije opširnije vidjeti kod: E. Gökmen, “Batı Anadolu’da çekirge felâketi (1850-1915)”, 144-157; R. Çavuş, “Osmanlı Devleti’nde Çekirgelere Karşı Mücadele (1908-1918)”, 70-74.

<sup>39</sup> *Bosna*, broj 19, Eljur (Eylül) 19. godine 1283, Ponedjeljak 19. Septembar i 1. Oktobar 1866. godine; *Bosanski Vjestnik*, broj 19, 13. Avgusta 1866. godine.

<sup>40</sup> S obzirom na to da je riječ o memoarskoj građi, potrebno je zadržati oprez i ukazati na mogućnost da je Gjurgjević određene stvari u ovom opisu preuveličao, posebno

suša, najeзде skakavaca i kolera.<sup>41</sup> Iako su u pojedinim situacijama suša i najeзде skakavaca mogle dovesti do širenja kolere, činjenica da nije zabilježeno veće stradanje usjeva i migracije na ovom području ukazuje da je širenje ove bolesti u jesen i zimu 1866. godine teško povezano sa prirodnim nepogodama u ranijem dijelu godine.

## PREKOMJERNA POJAVA SKAKAVACA U OKOLINI MOSTARA 1873. I 1878. GODINE

Pojava prekomjernog broja skakavaca u mostarskoj regiji zabilježena je 1873. i 1878. godine. Sačuvani izvještaji o problemima sa kojima se suočilo stanovništvo ovog kraja u dva navrata tokom sedamdesetih godina 19. stoljeća nisu bogati informacijama, za razliku od svjedočanstva Martina Gjurgjevića iz 1866. godine.

U vilajetskom listu *Bosna* je u junu 1873. godine objavljen tekst u kojem je prezentiran problem koji su stanovnici dijela Mostarskog kadiuka imali sa skakavcima. Kao žarište isticalo se mjesto Gnojnice (navedeno kao Gnojanica), za koje je napisano da je bilo udaljeno jedan sat od Mostara.<sup>42</sup> Naselje geografski pripada Bišće polju. U Gnojnicama su se sredinom juna 1873. godine pojavili skakavci uslijed čega je stanovništvo tog i okolnih mjesta dobilo naredbu da krenu sakupljati skakavce.<sup>43</sup> Kroz tekst je moguće još saznati da je potjera bila uspješna, da su skakavci sakupljeni i uništeni, a posebno je bilo potrebno pohvaliti *energiju mutesarifa hercegovačkoga sandžaka Hasan-bega i naroda tih mjesta i zahvaliti im za zaslugu za javno blagostanje*.<sup>44</sup> Skakavci su ponovo izazvali nevolju lokalnim zajednicama neposredno pred austrougarsku okupaciju Bosanskog vilajeta. U maju 1878. godine u Istanbul je poslan telegram u kojem su tražene dodatne instrukcije u borbi protiv

---

jer nisu dostupni drugi izvori za ovo dešavanje s kojima bi se Gjurgjevićev izvještaj mogao uporediti. Ipak, vrijedi naznačiti da se u ovom opisu ne vidi autorova tendencija da podatke predstavi pogrešnim.

<sup>41</sup> O širenju kolere i upravljanju epidemijom u Bosanskom vilajetu u ovom periodu vidjeti: Giorgio Ennas, "Borders and Contagion. Ottoman Administration of Bosnia between Border Reinforcement and Health Protection (1866-1867)", *Historijska traganja*, 22, 2023., 91-122. Vidjeti i: Muvekkit, *Povijest Bosne*, 2, 1125.

<sup>42</sup> *Bosna*, broj 365, Rebiulaher 27. godine 1290, Ponedjeljak 11. i 23. Junija 1873. godine.

<sup>43</sup> Ibid.

<sup>44</sup> Ibid.

skakavaca i o načinu njihovog uništavanja. U tom telegramu spomenuta je pojava skakavaca u polju *Yaşenîçe* (transkripcijski oblik) za koje se iz ostatka teksta može saznati da se nalazi u Mostarskom kadiluku i da je smješteno na desnoj obali rijeke Neretve.<sup>45</sup> Telegram otkriva da je problem sa skakavcima obuhvatao i dolinu Bune s Blagajem. Hercegovački mutesarifluk je ovom prilikom poduzeo sve mjere i to, kako je navedeno, ne gubeći ni jedne minute, te je poslao dovoljan broj stanovnika koji su u potpunosti prikupili skakavce, nakon čega je bilo potrebno raditi na njihovom uništavanju.<sup>46</sup> Vijest o skakavcima objavljena je 1878. godine i u vilajetskom listu *Bosna*, te je tom prilikom navedeno: *Iz Mostara javlja se, da su se u poljima oko Bune i Blagaja kao i u jaseničkom polju na južnoj strani Neretve skakavci pojavili no da su trudom naroda tri četvrtine ovijeh škodljivijeh životinja uništene, kao što se trudi polažu, da se i ostale unište.*<sup>47</sup> Kako se može vidjeti, ponuđeni podaci u novinskom tekstu su dosta slični podacima koje je sadržavao ranije predstavljani telegram.<sup>48</sup>

Na primjerima iz 1866, 1873. i 1878. godine moguće je primijetiti da su skakavci u Bosanskom vilajetu predstavljali problem sa kojim se jedino ili uglavnom suočavalo stanovništvo mostarske regije. Podaci koji su sačuvani o problemima vezanim za skakavce iz 1873. i 1878. godine navode na zaključak da je bila riječ o manjim najezdama u odnosu na onu zabilježenu najezdu iz 1866. godine, te najezdama koje su, ako je suditi prema izvještajima vilajetskih glasila i lokalnih vlasti, efikasno riješene već u samom svom početku. O broju skakavaca i eventualnoj šteti

<sup>45</sup> T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (dalje: BOA), A.}MKT.UM.01575.00059.001, 7. maj 1294. godine (rumijski kalendar), 19. maj 1878. godine.

<sup>46</sup> Ibid.

<sup>47</sup> *Bosna*, broj 9, 18. i 30. Maja 1878. godine.

<sup>48</sup> Podatak o najezdi skakavaca iz 1878. godine ostao je sačuvan i u knjizi Corneliusa Walforda *The Famines of the World: Past and Present* objavljenj 1879. godine. Walford je u ovoj knjizi prikupio podatke o brojnim uzrocima koji su dovodili do gladi u svijetu, te je u jednoj od bilješki vezanih za 1878. godinu naveo sljedeće: "Bosnia. 9<sup>th</sup>. June. Locusts have appeared on the south side of the Neretva river, devastating the scanty crops there, which were the only hope of a resource from threatening famine" (prevod teksta: Bosna. 9. juni. Skakavci su se pojavili na južnoj strani rijeke Neretve, uništavajući oskudne usjeve, koji su bili jedina nada za sprječavanje od prijeteće gladi). Cornelius Walford, *The Famines of the World: Past and Present*, Edward Stanford 55, London, 1879, 70. Nisam uspio otkriti na koji način je Walford došao do ove informacije s obzirom da je to jedini podatak vezan za Bosnu u njegovoj publikaciji.

koju su prouzrokovali nije bilo riječi u izvještajima vezanim za 1873. i 1878. godinu. Ta činjenica može ukazati na to da je pričinjena šteta bila minimalna i da u širem kontekstu nije bila vrijedna spomena, iako je pojedinačno zasigurno imala posljedice na određeni broj domaćinstava, na što ukazuje i Gjurgjevićev izvještaj u slučaju najeзде iz 1866. godine. Tokom 1873. godine su, prema svemu sudeći, u Bosanskom vilajetu vremenske prilike pogodovalе prekomjernoј pojavi skakavaca. Iako nisu pronađeni konkretni podaci za mostarski kraj, 1872. godina je na nivou vilajeta donijela sušu, nakon čega su uslijedili blaga jesen 1872. godine, blaga zima krajem 1872. i početkom 1873. godine te proljeće bez naglih promjena vremena i sa dovoljno padavina 1873. godine.<sup>49</sup> Ovakav redoslјed je mogao doprinijeti pojavi skakavaca, odnosno preživljavanju položenih jaja. Podaci o vremenskim prilikama za kraj 1877. i prvu polovinu 1878. godine su dosta šturi, s obzirom na to da preovladavajuće mјesto zauzimaju ustanička dešavanja i vanjska politika. Postoje izvještaji koji ukazuju na snijeg i žestinu zime tokom decembra 1877. i januara 1878. godine u Sarajevu i njegovoj okolini.<sup>50</sup> Ostali podaci su uglavnom vezani za povremene prirodne nepogode koje su stvarale probleme voјsci, tako da na osnovu trenutno dostupnih podataka nije moguće pretpostaviti na koji način su vremenske prilike doprinosile najeзdi 1878. godine. S druge strane, 1873. i 1878. godine problemi sa skakavicima su bili prisutni i u drugim krajevima Osmanskog Carstva (Kipar, arapska područja, Anadolija),<sup>51</sup> a tokom ovih godina zabilježene su najeзде ovih insekata u različitim dijelovima svijeta.<sup>52</sup>

<sup>49</sup> *Bosna*, broj 342, Zilkade 15. godine 1289, Utornik 2. i 14. Januara 1873. godine; *Bosna*, broj 360, Rebiulevel 23. godine 1290, Utornik 8. i 20. Maja 1873. godine; *Bosna*, broj 364, Rebiaher 21. godine 1290, Utornik 5. i 17. Junija 1873. godine; Vidjeti i: Muvekkit, *Povijest Bosne*, 2, 1155.

<sup>50</sup> *Bosna*, broj 608, 26 Muharem 1295, 31. Januara 1878. godine.

<sup>51</sup> Vidjeti: R. C. Jennings, "The Locust Problem in Cyprus", 301; E. Bukarlı, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çekirge İstilaları: Mardin Örneği", 82; S. Taştekin, "Osmanlı Devleti'nin Çekirge Afeti ile Mücadelesinde Bir İşgücü Olarak Amele Taburları", 259.

<sup>52</sup> Tokom 1873. godine problem s najeздama skakavaca je bio prisutan u Sjedinjenim Američkim Državama i Indiji, a među teritorijama koje su se suočavale s nevoljama vezanim za najeзде skakavaca 1877. i 1878. godine nalazi se i Kina. Vidjeti: Annette Atkins, *Harvest of Grief: The Grasshopper Plagues and Public Assistance in Minnesota, 1873-78*, Minnesota Historical Society Press, St. Paul, 1984.; De'er Zhang i Youye Liang, "A Long Lasting and Extensive Drought Event over China in 1876-1878", *Advances in Climate Change Research*, 1/2, 2010., 96-97; Aditya Narayan Rai i Ayushi Sharma, "Historical Overview of Locusts Attack in India: A

Kroz tri slučaja predstavljena u ovom radu, koja svjedoče o nevoljama stanovništva Mostarskog kadiluka sa pojavom skakavaca, nisu navedene konkretne vrste koje su prouzrokovale probleme. To i ne čudi, jer za osmanske izvore ovog perioda nije bilo karakteristično da bilježe takve podatke. Međutim, iz drugih izvora je moguće saznati da su tri vrste skakavaca bile posebno problematične, a to su migratorni skakavac, pustinjski skakavac i marokanski skakavac.<sup>53</sup> Izvori u 20. stoljeću bilježe pojavu marokanskog skakavca kao štetočine na području Mostara i okoline u više navrata.<sup>54</sup> Vjerovatno se radi o vrsti koja je pravila probleme lokalnom stanovništvu i pred kraj osmanske vladavine, mada je nemoguće isključiti mogućnost da je tokom najezde 1866. godine bila riječ i o migratornom skakavcu. Kako ovdašnje prilike nisu pogodne za razvoj najezdi pustinjskog skakavca, ovu vrstu je moguće skoro sa sigurnošću isključiti u kontekstu problema Mostarskog kadiluka sa skakavcima.

U oba slučaja, 1873. i 1878. godine, kada se spominje način borbe protiv skakavaca navedeno je da su vlasti i lokalno stanovništvo u sinergiji radili na njihovom sakupljanju i uništavanju.<sup>55</sup> S obzirom na to da nije navedeno na koji način su skakavci sakupljeni i uništavani, moguće je pretpostaviti da se taj proces 1873. i 1878. godine odvijao na jedan od dva načina ili njihovom kombinacijom. Prvi način, ujedno i najprostiji, borbe protiv skakavaca je uključivao sakupljanje skakavaca i jaja koje su skakavci položili u vreće ili posude, nakon čega bi uslijedilo njihovo zakopavanje u jarke ili spaljivanje.<sup>56</sup> Takva metoda je mogla biti uspješna u regijama poput Hercegovine gdje su problemi s ovim insektima bili prisutni, ali njihova razornost nije bila u onolikoj mjeri kao što je to bio

---

Review Article”, *International Journal of Agriculture System*, 8/2, 2020., 144; M. Davis, *Late Victorian Holocausts*, 49-50. C. Walford je zabilježio da su problem sa skakavcima 1878. godine, osim Bosne, imali Sjeverna Kina, Španija, Alžir i Indija. C. Walford, *The Famines of the World*, 69-70.

<sup>53</sup> Uporediti: J. E. Dağyeli, “The Fight Against Heaven-Sent Insects”, 88.

<sup>54</sup> Sofija Mikšić, “O masovnoj pojavi marokanskog skakavca – *Dociostaurus Maroccanus* Thunb. (Orthoptera, Acridoidea) u Hercegovini 1976. godine”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Prirodne nauke, Nova serija XVIII, 1979., 149-159; Sead Šejtanić, “Proizvodnja duhana u Hercegovini na primjeru rada duhanske stanice Mostar u 1932. godini”, *Historijska traganja*, 16, 2015., 173.

<sup>55</sup> *Bosna*, broj 365, Rebiulaher 27. godine 1290, ponedjeljak 11. i 23. junija 1873. godine; BOA, A.}MKT.UM.01575.00059.001, 7. maj 1294. godine (rumijski kalendar), 19. maj 1878. godine.

<sup>56</sup> Uporediti: E. Gökmen, “Batı Anadolu’da çekirge felâketi (1850-1915)”, 144-147; S. Dolbee, *Locusts of Power*, 30-31.

slučaj s drugim osmanskim provincijama. Drugi način bi bila primjena “metode zavjesa i zamki” u borbi protiv skakavaca, odnosno prilagođene verzije te metode koja je korištena i prilikom najeзде u okolini Mostara 1866. godine. U Bosanskom vilajetu je već 1870. godine ta metoda, odnosno njen “kiparski model”, u borbi protiv skakavaca promovirana kao iznimno uspješna, uz detaljno objašnjenje njene primjene.<sup>57</sup>

Da su dvije navedene metode bile preovladavajuće u borbi protiv skakavaca na području Hercegovine potkraj osmanske vlasti svjedoči i jedan kasniji osvrt koji je još 1895. godine napisao Ivan Zovko povodom tada aktuelne najeзде u Ljubuškom i okolini, a objavljen je u *Glasniku Zemaljskog muzeja* uz, za ovu temu vrlo vrijedan, komentar uredništva. Ovi tekstovi se mogu smatrati vjerodostojnim jer su nastali u vremenskoj distanci od svega dvije do tri decenije u odnosu na najeзде skakavaca u kasnoosmanskoj Hercegovini. Podstaknut najezdom skakavaca u okolini Ljubuškog 1895. godine, Zovko je na osnovu vlastitih sjećanja i sjećanja drugih ljudi napisao tekst o načinu borbe protiv ovoga problema prije austrougarske okupacije. U njegovom tekstu je navedeno da se prilikom pojave skakavaca u velikom broju prvo slala obavijest vlastima, nakon čega bi se krenulo u lov na skakavce,<sup>58</sup> pri čemu je svako domaćinstvo imalo propisanu količinu skakavaca koju je moralo

<sup>57</sup> Vilajetski list *Bosna* u martu 1870. godine objavio je opširan tekst u kojem je istaknuta uspješnost kiparske borbe protiv skakavaca. Tom prilikom su detaljno opisani način i sredstva u borbi protiv skakavaca. Objašnjeno je kada se kupe jaja skakavaca, gdje se zakopavaju, ko je dužan učestvovati u potjerama i sakupljanju, kakva se platna i koje metode koriste prilikom najeзде, kakav je raspored obaveza angažiranog ljudstva i slično. Na kraju je data i napomena da je potrebno iz onih krajeva u kojima se skakavci pojave poslati obavijest, kako bi se u ta područja uputile osobe koje su stručne u primjeni uspješnih metoda u borbi protiv skakavaca. Također, navedeno je da je ova obavijest datirana 10. ševala 1286. godine, što odgovara 23. januaru 1870. godine po gregorijanskom kalendaru. Vidjeti: *Bosna*, broj 194, Zilkade 28. godine 1286, Utornik 17. Februara i 1. Marta 1870. godine. Uporediti: İ. S. Kaynar, “Kıbrıs’ın Çekirge Sorunu ve İktisadi Felaketi (1878-1930)”, 123-124; S. O. Baytimur, “The Locust Invasions in the Island of Cyprus”, 265-266. U kasnijim vremenima izražene su sumnje u uspješnost metoda koje su predviđale usmjeravanje skakavaca prema iskopanim rupama i njihovo uništavanje na taj način. Uporediti: J. E. Dağyeli, “The Fight Against Heaven-Sent Insects”, 94-95.

<sup>58</sup> Obavješćavanje vladajućih struktura nakon što bi se primijetio prekomjeran broj skakavaca je bilo uobičajeno u većini mjesta u Osmanskom Carstvu koja su bila pogođena ovom prirodnom nepogodom.

uloviti ili uništiti.<sup>59</sup> Lov je, prema njegovim riječima, trajao od jutra do mraka, nakon čega bi neki od predstavnika vlasti izvršio uvid i ocjenu urađenog posla.<sup>60</sup> Kao oružje u borbi protiv skakavaca spomenute su različite vrste granja, gunjci i drolje.<sup>61</sup> Kroz tekst je napravljen i osvrt na drugu stranu hajki, poput anegdote o žiteljima jednog hercegovačkog sela koji su postali predmet ismijavanja jer su u lov na skakavce krenuli s puškama, zatim o “teferičima” u koje su povremene hajke na skakavce prerastale, te o fizičkim sukobima između stanovnika dva susjedna sela zbog prelaska granice vlastitog sela u procesu sakupljanja skakavaca.<sup>62</sup> Zovkin tekst prati i urednička napomena u kojoj je napisano: *Kako smo s druge pouzdane strane utvrdili, tamanili su se skakavci u pravilu ovako: Iskopali bi se na više mjesta uporedo po dva hendeka, pa bi onda digli narod, da kakvim droljama i granama ispred sebe goni skakavce u pravcu prema hendecima, jedni s jedne, drugi s druge strane. Onda bi skakavce, koji popadaše u hendেকে, zatrпали onom iskopanom zemljom.*<sup>63</sup> Ova napomena je ustvari još jedan pokazatelj da se u kasnoosmanskoj Hercegovini u borbi protiv skakavaca koristila prilagođena verzija “kiparskog modela” primjerena području i intenzitetu najezde.

Na kraju, potrebno je ukazati i na još jednu stavku koja je zajednička predstavljenim izvorima. Martin Gjurgjević je u svojim memoarima zapisao da je nakon proglašene hajke na skakavce na njenom čelu bio lično Našid-paša,<sup>64</sup> dok je u izvještaju vilajetskog lista *Bosna* iz 1873. godine pohvaljeno držanje mutesarifa Hercegovačkoga sandžaka Hasan-bega prema pitanju pojave skakavaca.<sup>65</sup> Također, u telegramu iz 1878. godine istaknut je angažman hercegovačkog mutesarifluka oko problema sa skakavcima.<sup>66</sup> Navedeni primjeri ukazuju na značajnu uključenost različitih nivoa vlasti, prije svega Hercegovačkog sandžaka, u suzbijanju najezdi skakavaca. Informiranost o posljedicama koje su skakavci mogli izazvati te upute o djelovanju koje su dolazile sa viših nivoa vlasti su

<sup>59</sup> Ivan Zovko, “Boj na skakavce”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 7-3, 1895., 468.

<sup>60</sup> Ibid.

<sup>61</sup> Ibid.

<sup>62</sup> Ibid, 468-469.

<sup>63</sup> Ibid, 468 (urednička napomena).

<sup>64</sup> M. Gjurgjević, *Memoari sa Balkana*, 20.

<sup>65</sup> *Bosna*, broj 365, Rebiulaher 27. godine 1290, Ponedjeljak 11. i 23. Junija 1873. godine. Pohvale funkcionerima za njihove zasluge u borbi protiv skakavaca nisu bile rijetkost u Osmanskom Carstvu. Vidjeti i: S. Dolbee, *Locusts of Power*, 77.

<sup>66</sup> BOA, A.}MKT.UM.01575.00059.001, 7. maj 1294. godine (rumijski kalendar), 19. maj 1878. godine.

zasigurno utjecali na njihovu angažiranost o ovome pitanju i rad na tome da ovaj sandžak izbjegne sudbinu drugih u Osmanskom Carstvu gdje su najeзде skakavaca imale devastirajuće posljedice. Svakako ne treba zanemariti ni mogućnost da su predstavnici vlasti svojim pojavljivanjem željeli izgraditi sliku o sebi kod stanovništva prema kojoj su se svim silama trudili riješiti problem s kojim se susrela jedna lokalna zajednica, što je u konačnici moglo pozitivno utjecati na lojalnost te zajednice prema vlastima.

## ZAKLJUČAK

Klimatske promjene i modernizacijski procesi tokom 19. stoljeća imali su utjecaj na životnu sredinu Osmanskog Carstva i na živa bića koja su je nastanjivala. Prirodne nepogode su bile sve češći problem s kojim se osmanska administracija i stanovništvo pogođenih krajeva moralo pozabaviti, a u tom kontekstu posebno pogubne su bile najeзде skakavaca. Od sredine 19. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata skoro da nije bilo perioda u kojem neka od carskih pokrajina nije bilježila problem prekomjerne pojave skakavaca. Bosanski vilajet, kao granična pokrajina na sjeveru Balkana, od perioda uspostave vilajeta do austrougarske okupacije 1878. godine u nekoliko navrata se suočavao s ovim problemom, iako u ranijim periodima prekomjerna pojava skakavaca nije bila karakteristična za ovo područje. U ovom radu su predstavljeni i analizirani pronađeni podaci koji svjedoče o prijetnjama skakavaca 1866, 1873. i 1878. godine sa kojima se susrelo stanovništvo Mostarskog kadiluka. Ovo područje je u geografskom i klimatskom smislu bilo pogodno za najeзде skakavaca i to je doprinijelo činjenici da se Bosanski vilajet pridružio drugim pokrajinama Osmanskog Carstva u kojima je izazvana neka vrsta krize koja je podrazumijevala akciju protiv skakavaca. Istraživanje pokazuje da intenzitet najeзде i šteta koju su skakavci prouzrokovali u jednom dijelu Hercegovačkog sandžaka u periodu od 1866. do 1878. godine nisu bili toliko razorni u odnosu na posljedice koje su zabilježene ovom prirodnom nepogodom u istom ili približnom vremenskom razdoblju na Bliskom istoku, Kipru i u zapadnoj Anadoliji. Način borbe sa skakavcima u Bosanskom vilajetu je bio sličan načinima koji su zabilježeni i u ostalim krajevima Osmanskog Carstva. Poduzimale su se akcije sakupljanja skakavaca i njihovih jaja, a izvori potvrđuju i korištenje široko rasprostranjene "metode zavjesa i

zamki”. Praćen je i način borbe u drugim vilajetima, poput Kipra koji je u vilajetskim listu (novinama) pohvaljen i preporučen za korištenje zbog svoje uspješnosti. Vlast u Bosanskom vilajetu je ozbiljno shvatala ovaj problem. Prikazani podaci pokazuju da se na vrijeme započinjala borba protiv skakavaca, a učešće u hajkama (potjerama) su, pored lokalnog stanovništva, uzimali i upravitelji sandžaka. Treba uzeti u obzir da su sezonski kontrasti izraženi u klimi Mostara i okoline u odnosu na druge pogođene krajeve Carstva također mogli doprinijeti manjem intenzitetu i učinkovitom suzbijanju najezdi. Kroz ovaj rad, na primjeru najezdi skakavaca, moguće je vidjeti na koji način su prirodne nepogode povezane s klimatskim, društvenim i institucionalnim faktorima potencijalno mogle izazvati ozbiljan problem agrarnoj proizvodnji i posljedično djelovati na druge segmente svakodnevnog života u Osmanskom Carstvu. Dijelovi Bosanskog vilajeta su iz prve ruke osjetili “strah od skakavaca”, ali je i pored zabilježene štete ova pokrajina izbjegla sudbinu drugih pokrajina u kojima su najezde tokom posljednjeg stoljeća osmanske vlasti imale pogubne posljedice.



OSMANLI ARŞIVI

من

بسمه

الى

الخزانة

نومرو

٤٧٤٤

كلان

٥٦

ساعت

١١

دقیقه

٥٤

|                                                                                                                               |                                                                                                                                         |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>تلفراقه نك علنه ارسال</p> <p>ساعت دقیقه</p> <p>مرسل اليه كوتدرليكي</p> <p>مرکزته بکوردلیکی</p> <p>ف</p> <p>مامور سرویت</p> | <p>واسطه سیه مرکز و صولی</p> <p>کوتنر</p> <p>ساعت دقیقه</p> <p>ساعت دقیقه</p> <p>بدا مختارن</p> <p>تکیل عابرات</p> <p>اخذ این مامور</p> |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

رسمه و صدر جانبیه

مستند فیه منتهی بنا و بد غرض او در بد نزوه نهاده صلیه لوقه پنجمه صحرائه جیکدر ندر ایدیک

وسعه مسکنه ایله محمود جودریه نسبت اولدیکن لکدره مصلحتله بیلر شکره بر دقیقه وقت ضایع ایلیمک

لکدره مصلحتله الکلیه سرقیه فکوره جیکدر لکدره کاملاً طریقه ندریدر نه محموداندره فواید الکلیه نسبت

او حسن جواب یازدین عهده لکدره و نه ایستام

١٤٩٥

OSMANLI ARŞIVI

A.) MKT.UM

1575 59

A.}MKT.UM.01575.00059.001

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), A.}MKT.UM.01575.00059.001, 7. maj 1294. godine (rumijski kalendar), 19. maj 1878. godine

## BIBLIOGRAFIJA / BIBLIOGRAPHY

## NEOBJAVLJENI IZVORI / UNPUBLISHED PRIMARY SOURCES

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), A.} MKT.UM.01575.00059.001, 7. maj 1294. godine (rumijski kalendar), 19. maj 1878. godine.

## ŠTAMPA / PRESS (NEWSPAPERS)

*Bosanski Vjestnik*, 1866.

*Bosna*, 1866, 1867, 1870, 1873, 1878.

## OBJAVLJENI IZVORI / PUBLISHED PRIMARY SOURCES

Gjurgjević, Martin, *Memoari sa Balkana*, Naklada samoga pisca, Sarajevo, 1910.

Hadžihuseinović, Salih Sidki Muvekkit, *Povijest Bosne*, 2, El-Kalem, Sarajevo, 1999.

Knjiga Izlaska, korišten prevod Tomislava Dretara.

Kur'an, korišten prevod Besima Korkuta.

## LITERATURA / REFERENCES

Asan, Hakan, "Diyarbakır Vilayeti'nde Meydana Gelen Çekirge Afetleri (1886–1919)", *History Studies: International Journal of History*, 9–4, 2017., 1–18.

Atkins, Annette, *Harvest of Grief: The Grasshopper Plagues and Public Assistance in Minnesota, 1873–78*, Minnesota Historical Society Press, St. Paul, 1984.

Ayalon, Yaron, *Natural Disasters in the Ottoman Empire: Plague, Famine and Other Misfortunes*, Cambridge University Press, New York, 2015.

Baytimur, Suha Oğuz, "The Locust Invasions in the Island of Cyprus and Its Social and Economic Affects (1750–1840)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 2022., 259–273.

- Brázdil, Rudolf, et al., "Past locust outbreaks in the Czech Lands: do they indicate particular climatic patterns?", *Theoretical and Applied Climatology*, 116, 2014., 343–357.
- Britton, Wiley, "The Grasshopper Plague of 1866 in Kansas", *The Scientific Monthly*, vol. 25, no. 6, 1927., 540–545.
- Buj, Antonio, "International Experimentation and Control of the Locust Plague: Africa in the First Half of the 20<sup>th</sup> Century" u: *Nature et Environnement*, vol. 3, ur. Yvon Chatelin et Christophe Bonneuil, ORSTOM Éd., Paris, 1995., 93–105.
- Bukarlı, Edip, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çekirge İstilaları: Mardin Örneği", *Niğde Ömer. Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2–2, 2020., 81–90.
- Camuffo, Dario; Enzi, Silvia, "Locust Invasions and Climatic Factors from the Middle Ages to 1800", *Theoretical and Applied Climatology*, 43, 1991., 43–73.
- Candeğer, Ümmügülsüm, "Locust problem in the Ottoman State in World War One", *International Journal of Human Sciences*, 13–1, 2016., 2125–2134.
- Cressman, Keith, "Desert Locust" u: *Biological and Environmental Hazards, Risks, and Disasters*, ur. Ramesh Sivanpillai, Elsevier, Amsterdam, Boston, Heidelberg, London, New York, Oxford, Paris, San Diego, San Francisco, Singapore, Sydney, Tokyo, 2016., 87–105.
- Çavuş, Remzi, "Osmanlı Devleti'nde Çekirgelere Karşı Mücadele (1908–1918)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XVIII/2, 2017., 59–76.
- Dağyeli, Jeanine Elif, "The Fight Against Heaven–Sent Insects: Dealing with Locust Plagues in the Emirate of Bukhara", *Environment and History*, 26–1, 2020., 79–104.
- Davis, Mike, *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World*, Verso, London, New York, 2002.
- Dolbee, Samuel, *Locusts of Power: Borders, Empire, and Environment in the Modern Middle East*, Cambridge University Press, Cambridge, 2023.
- Ennas, Giorgio, "Borders and Contagion. Ottoman Administration of Bosnia between Border Reinforcement and Health Protection (1866–1867)", *Historijska traganja*, 22, 2023., 91–122.
- Erlər, Mehmet Yavuz, "Kıbrıs'ta Çekirge İstilasası (1845–1869)", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 10–1, 2002., 195–204.
- Foster, Zachary J., "The 1915 Locust Attack in Syria and Palestine and its Role in the Famine During the First World War", *Middle Eastern Studies*, 51–3, 2015., 370–394.

- Gökmen, Ertan, “Batı Anadolu’da çekirge felâketi (1850–1915)”, *Belleten*, 74–269, 2010., 127–180.
- Gönüllü, Ali Rıza, “Konya Vilayeti’nde Meydana Gelen Çekirge İstilaları (1866–1917)”, *Tarihin Peşinde*, 4–8, 2012., 1–41.
- Herrmann, Bernd; Sprenger, Jana, “Das landesverderbliche Übel der Sprengsel in den brandenburgischen Gemarkungen – Heuschreckenkalamitäten im 18. Jahrhundert”, u: *Katastrophen machen Geschichte: Umweltgeschichtliche Prozesse im Spannungsfeld von Ressourcennutzung und Extremereignis*, ur. Patrick Masius, Jana Sprenger, Eva Mackowiak, Universitätsverlag Göttingen, Göttingen, 2010., 79–118.
- Jennings, Ronald C., “The Locust Problem in Cyprus”, *Bulletin of SOAS*, 51–2, 1988., 279–313.
- Kaynar, İhsan Seddar, “Kıbrıs’ın Çekirge Sorunu ve İktisadi Felaketi (1878–1930)”, *Kebikeç*, 46, 2018., 121–154.
- Mikšić, Sofija, “O masovnoj pojavi marokanskog skakavca – Dociostaurus Maroccanus Thunb. (Orthoptera, Acridoidea) u Hercegovini 1976. godine”, *Glasnik Zemaljskog muzeja, Prirodne nauke, Nova serija XVIII*, 1979., 149–159.
- Rai, Aditya Narayan; Sharma, Ayushi, “Historical Overview of Locusts Attack in India: A Review Article”, *International Journal of Agriculture System*, 8–2, 2020., 140–148.
- Rohr, Christian, “Zur Wahrnehmung, Deutung und Bewältigung von Heuschreckenplagen in Mitteleuropa im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit”, u: *Umweltgeschichte in globaler Perspektive: Vortragsreihe des Historischen Seminars der Universität Erfurt im Sommersemester 2010*, ur. Thoralf Klein, Reiner Prass, Susanne Rau, Lars Schladitz, Universität Erfurt – Philosophische Fakultät, Erfurt, 2010., 1–34.
- Sprenger, Jana, “An Ocean of Locusts – The Perception and Control of Insect Pests in Prussian Brandenburg (1700–1850)”, *Environment and History*, 21–4, 2015., 513–535.
- Šejtanić, Sead, “Proizvodnja duhana u Hercegovini na primjeru rada duhanske stanice Mostar u 1932. godini”, *Historijska traganja*, 16, 2015., 157–179.
- Taştekin, Serap, “Osmanlı Devleti’nin Çekirge Afeti ile Mücadelesinde Bir İşgücü Olarak Amele Taburları”, *Afet ve Risk Dergisi*, 6–1, 2023., 257–272.
- Uvarov, Boris, *Grasshoppers and Locusts: A Handbook of General Acridology*, vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, 1966, vol. 2, Centre for Overseas Pest Research, London, 1977.

- Veinstein, Gilles, “Sur les sauterelles à Chypre, en Thrace et en Macédoine à l’époque ottomane”, u: *Festschrift für Andreas Tietze*, ur. Ingeborg Baldauf, Suraiya Faroqhi i Rudolf Veselý, Enigma Corporation, Prague, 1994., 211–226.
- Walford, Cornelius, *The Famines of the World: Past and Present*, Edward Stanford 55, London, 1879.
- Wichhart, Stefanie, “The 1915 Locust Plague in Palestine”, *Jerusalem Quarterly*, 56–57, 2014., 29–39.
- Yazıcı, Serkan, “İzmit Sancağı’nda Çekirge Afetleri (1891–1914)”, u: *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, II, ur. Haluk Selvi et al., Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 2016., 849–858.
- Zhang, De’er; Liang, Youye, “A Long Lasting and Extensive Drought Event over China in 1876–1878”, *Advances in Climate Change Research*, 1–2, 2010., 91–99.
- Zovko, Ivan, “Boj na skakavce”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 7–3, 1895., 468–469.

#### INTERNET IZVORI / INTERNET SOURCES

- Gillen, Aurélie; Strobl, Eri; Bertinelli, Luisito, “Gillen, Aurelie and Strobl, Eric and Bertinelli, Luisito, Bugged Out: Locust Plagues, Migration, and Adaptation in 19th Century US” (February 21, 2025). Dostupno na: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=5148153>, 1–48.

## LOCUST PLAGUE IN LATE OTTOMAN HERZEGOVINA (1866–1878)

### *Summary*

Climate change and modernization processes during the 19th century significantly affected the environment of the Ottoman Empire and the living beings inhabiting it. Natural disasters increasingly posed a challenge that both the Ottoman administration and the populations of affected regions had to address, with locust plagues proving particularly devastating. From the mid-19th century until the end of World War I, there was scarcely a period in which some imperial province was not grappling with the problem of excessive locust plagues. The Bosnian Vilayet, as a frontier province on the northern Balkans, encountered this problem several times from the establishment of the vilayet until the Austro-Hungarian occupation of 1878, even though earlier periods had not witnessed locust plagues as a characteristic phenomenon in this region. This study presents and analyzes documented evidence of locust threats recorded in 1866, 1873, and 1878 in the Mostar area. Owing to its geographical and climatic conditions, this area was particularly susceptible to locust invasions, which contributed to the Bosnian Vilayet joining other Ottoman provinces in experiencing a form of crisis that necessitated organized action against the pests. The research suggests that the intensity of locust plagues and the resulting damage in parts of the Sanjak of Herzegovina between 1866 and 1878 was not as destructive as the consequences recorded from similar natural disasters during the same or comparable periods in the Middle East, Cyprus, or Western Anatolia. The methods of combating locusts in the Bosnian Vilayet were similar to those employed in other parts of the Ottoman Empire. Measures taken in other vilayets, such as those in Cyprus, were reported in provincial newspapers where they were praised for their effectiveness and recommended for implementation. The authorities of the Bosnian Vilayet took the problem seriously. The records show that efforts to fight locusts began promptly, with the participation not only of the local population but also of sanjak administrators. Through the example of locust plagues, this study illustrates how natural disasters, in conjunction with climatic, social, and institutional factors, could pose a serious threat to agricultural production and consequently affect other aspects of everyday life in the Ottoman Empire. Although parts of the Bosnian Vilayet directly experienced the “fear of locusts,” this province, despite the recorded damage, avoided the fate of other regions where such natural calamities had devastating consequences during the last century of Ottoman rule.

*Keywords:* locusts, Ottoman Empire, Bosnian Province, Herzegovinian Sanjak, Mostar, Bišće Field